

Шалдарбекова А.Б.,* Шалдарбекова М.Б.

философ.ғ.к., М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТЕҚОҒАМНЫҢ РӨЛІ

Автор корреспондент: aishashaldar1975@mail.ru

Түйін: Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық мәселесі бүкіл әлемдегідей біздің елімізде де әлдеқашан көкейкесті ғылыми мәселеге айналған. Қазақстан Республикасының заңнамаларында сыбайлас жемқорлыққа қатысты заң бұзушылықтың алдын алу мен жолын кесуге байланысты көптеген шара көзделген. Осыған қарамастан сыбайлас жемқорлықтың қазіргі кездегі етек алу көлемі өте үлкен. Көптеген зерттеулер сыбайлас жемқорлықтың экономикалық, құқықтық, әлеуметтік аспектілеріне арналған. Соңғы жылдарда жүргізілген криминологиялық зерттеулер өз өкілеттігін сатумен бірге, оны сатып алушы адамдардың көбейе түсуі, билік тармақтарының барлығының да сыбайлас жемқорлық кеселіне душар болғанын көрсетеді. Сыбайлас жемқорлар өз мақсаттарына жетуде ұйымдасқан қылмыстық топтарды пайдаланады. Демек, алдағы уақытта Қазақстанның өркениетті, дамыған мемлекеттер қатарынан алуы үшін, барлық қолда бар ресурстарын қоғамды рухани сауықтыруға жұмыдыруға тиіспіз.

Кілттік сөздер: сыбайлас жемқорлық, азаматтық қоғам, қылмыс, парақорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, қоғамдық бақылау, қоғамдық тергеу, Үкіметтік емес ұйымдар

Сыбайлас жемқорлық мәселесі біздің елімізде, бүкіл әлемдегідей әлдеқашан көкейкесті ғылыми мәселеге айналған. ҚР заңнамаларында сыбайлас жемқорлыққа қатысты заң бұзушылықтың алдын алу мен жолын кесуге байланысты көптеген шара көзделген [1]. Осыған қарамастан сыбайлас жемқорлықтың қазіргі кездегі етек алу көлемі өте үлкен. Көптеген зерттеулер сыбайлас жемқорлықтың экономикалық, құқықтық, әлеуметтік аспектілеріне арналған. Соңғы жылдарда жүргізілген криминологиялық зерттеулер өз өкілеттігін сатумен бірге, оны сатып алушы адамдардың көбейе түсуі, билік тармақтарының барлығының да сыбайлас жемқорлық кеселіне душар болғанын көрсетеді [2]. Сыбайлас жемқорлар өз мақсаттарына жетуде ұйымдасқан қылмыстық топтарды пайдаланады. Сыбайлас жемқорлық арқасында ұйымдасқан қылмыс экономиканың маңызды секторларына өз ықпалын жүргізіп, бұл тұрғыда олар шын мәнінде жаңа сапа мен түрге ие болды. Оны жүзеге асырушы субъектілердің жоғары қоғамдық дәрежесі, олардың іс-әрекетке «келісімділік» сипатын (арыз айтылмайды, себебі кінәлі екі жақ та заңсыз іс-әрекет арқылы пайда табады) т.б. осы тұрғыдағы қылмыстардың өзіндік ерекшелігін бейнелейді.

Сыбайлас жемқорлықтың себептерін зерттеген ғалымдардың, әлеуметтанушылардың зерттеулеріне қарасақ, респонденттердің басым көпшілігі билікке, құқық қорғау органдарына сенімсіздікпен қатайды, азаматтардың құқықтық нигилизмі, коррупциялық әрекеттерге жайбарақат қарауы, әсіресе тұрмыстық мәселелерді таныстамыр арқылы, пара беру арқылы шешуді тиімді жолдар деп қарастыратындығы алаңдатады. Сонымен қатар, респонденттердің арасында өздері де билік өкілдерінің қатарына жататындары бар екенін, олардың сыбайлас жемқорлыққа төзімділік идеологиясын таратушылар екенін ескерсек, қоғамда коррупцияның сақталуы мен дамуы жалғаса беретіндігі анық [3].

Нобель премиясының лауреаты экономист Герри Беккер қылмыстылықтың себептерін анықтауда келесідей тұжырым береді. Оның ойынша, адамдар қылмыс жасар алдында өзіне осы қылмыстан алатын пайдасы мен зардабын салыстырады: пайдасы - қылмыс арқылы ұрланған, иемденген, ысырап еткен, параға алған ақша мен құндылықтардың бағасымен бағаланса, зардабы - жауапқа тартылған жағдайда айыппұл, мүлкісін тәркілеу, бас бостандығынан айырылу жазаларымен бағаланады [4]. Г. Беккер қылмыскер деп тәуекелге барушы адамдарды айтады. Бұл жағдайда, экономикалық теория құқығына сәйкес, тәуекелге барушы кәсіпкерлерге үкімнің ауырлығынан гөрі жазалау

қауыпы тежегіш ықпалын береді екен. Бұл себептер қылмысқа бейім мемлекеттік қызметкерлерге, саяси және қоғам қайраткерлеріне де тән болуы мүмкін. Егер қылмыстан көретін пайда зиянынан көп болса, қылмыс көбейеді. Ал пайданың көбеюі – ұрланатын мүліктің мөлшерінің көптігі, жауапкершіліктен құтылу жолдарының болуы, жаза мөлшерінің аз болуы, моральдық нормалардың құнсыздануымен болады. Сөйтіп, қылмыстан көретін пайда мен зиянның арақатынасының өзгеруі арқылы не себептен кейбір тұлғалар үшін қылмыс жасау оңай болса, ал басқасына мүмкін емес екенін түсіндіруге болады екен. Осыдан шығатын түйін, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу жұмыстары екі бағытта жүру қажет. Бір жағынан, мемлекеттік қызметкерге жұмыс жасаудың тиімділігі мен артықшылығын сезіндіретін жоғары жалақы, материалдық ынталандыру, әлеуметтік және өзге де жеңілдіктер мен кепілдіктерді қамтамасыз ету болса, екінші жағынан, нақты жауаптылық жүйесін (тәртіптік, әкімшілік, азаматтық, қылмыстық) қалыптастыру қажет.

Әлемді тамсандырған қазақтың дала демократиясы тұсында да парақорлық халыққа жат құлық ретінде санасына сіңген еді. Ата-бабамыз парақорлықты жеті қорлықтың біріне жатқызған еді (жалақорлық, мансапқорлық, жемқорлық, дүниеқорлық, зинақорлық, нәпсіқорлық, парақорлық) және оның түбі қорлыққа ұшырататын ескерткен еді. Шығыстың ұлы ойшылы әл-Фараби пайдакүнемдік пен арамдықтың жолын қуған зайырлы қоғамның міндетті түрде тоқырауға ұшырайтынындығын, рухани фундаментсіз қоғам құруға болмайтынын ескерткен. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты еңбегінде оның руханияттан ажыраған жаһил (надан) қала туралы ойлары жалпы адамзатқа жасалған ескерту болып табылады[5]. Демек, алдағы уақытта Қазақстанның өркениетті, дамыған мемлекеттер қатарынан орын алуы үшін, барлық қолда бар ресурстарын қоғамды рухани сауықтыруға жұмылдыруға тиіспіз. Ол үшін үлкенді-кішілі болып азаматтар мен азаматтық қоғам институттары болашағымызға әсер ететін істе қалыс қалмау қажет.

Осыған орай орынды сұрақ туындайды: қоғамның оң өзгеріс болуына қаншалықты шынайы әрі белсенді араласқысы келеді? Бұл сұраққа жауап бермес бұрын тоталитарлық мемлекеттен шыққан азаматтық қоғам институттарының тиімді әрекет ететіндей қалыптасуына, сонымен қатар шынайы демократиялық мемлекет құруға және тұлғаның демократия, ізгілік, қоғамның идеялары оның өмірлік көзқарасы мен стратегиясының бөлінбес бөлшегіне айналу үшін уақыт керек екенін ескеруіміз қажет. Дәл осы себеп, біздің пікірімізше, мемлекетімізде азаматтық қоғам институттарының аздығын, төмен белсенділігін көрсетеді. Алайда жаңа құрылған азаматтық қоғам институттары батыс демократиясы дамыған елдердегідей тиімді әрекет етеді деп те күтпеу қажет. Себебі өзіне тән әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, менталитеті бар ел батыс демократиясы үлгісінде қалыптаспайтындығы анық.

Қазақстанда азаматтық қоғам институттарының әрекеттерінің тиімсіздігінің, біздің пікірімізше, бірнеше себептері бар:

1. Қоғамның әлсіздігі. Соңғы жылдары қоғамдық ұйымдар біршама көбейгенімен, олардың саны әлі де болса аз. Неғұрлым азаматтық қоғам институттарына азаматтар көбірек қатыстырылса, соғұрлым коммерциялық емес сектор елдегі саяси және экономикалық процесстерге ықпал ете алады, мемлекеттік құрылымның қызметіне бақылау жүргізе алады.

2. Қоғам әрекетке қабілетсіздігі. Сандық көрсеткішпен қоса сапалық көрсеткішті де ескеру қажет. Сыбайлас жемқорлықпен күресте олардың іс-әрекеті тиімсіз. Себебі, біріншіден, шенеуліктер мемлекеттің өзімен құрылған қоғамдық ұйымдармен жұмыс істейді, соған орай оларға ықпал ете алады, ал екіншіден, лауазымды тұлғаны қызметке тағайындау барысында қоғамның қатысуы, кеңес беру тетігі жетілдірілмеген.

3. Тәуелсіз БАҚ әлсіз дамуы. Қазақстанда тергеу журналистикасы жеткілікті дамымаған. Жүргізілген зерттеулерге сүйенсек, респонденттер «Қоғам сыбайлас жемқорлықпен күресте қандай көмек күтесіздер?» - деген сұраққа: - «Сыбайлас

жемқорлық фактілері туралы БАҚ жариялап тұрса, моральдық қолдау жасалса» - деп жауап берген.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте психологиялық аспектілер қаншалықты маңызды? Экономикалық және құқықтық аспектілер жеткілікті құжатталған, олар көпшілікке мәлім. Алайда олардың орындалуы оң нәтиже бермей тұр. Адамдардың заңды орындаймы, жоқ па, ол тұлғаның осы заңдарды дұрыс қабылдауында болып тұр, яғни қоғамдағы моральдық-психологиялық ахуалға байланысты болып тұр.

Не істе уәжет? Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет дегеніміз бұл құбылыстың қоғамның қауіпсіздігіне зиян екендігі туралы біліммен қоса, оған төзбеушілікпен қатар онымен күресуден тұратын қасиет. Яғни, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті адамға келесі әрекеттер жасау тән болу қажет:

- Сыбайлас жемқорлықты әлеуметтік құбылыс ретінде тани білу;
- Сыбайлас жемқорлық әрекеттерін шынайы сынау білу;
- Сыбайлас жемқорлықпен күрестің не екенін біліп, оның болдырмауына барлық мүмкіндіктерді жасай білу [6].
- Заңдарды түсіндіре алумен қатар оларды қолдану аясын білу;
- Өз өмірінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық білімін қолдана білу;
- Құқықтық ситуациялардан шығар жолды табу, яғни өз құқықтары мен мүдделерін қорғай алу [7].

Яғни, бұл тұлға құқықтық тәртіпті бұзбай өмір сүру ғана емес, сыбайлас жемқорлық қақездесе, онымен күрес жүргізуге дайын болып қалыптасу дегенді білдіреді. Сондықтан ол қылмысты жазадан қорыққаннан емес, өмірлік принциптерге қайшы болғандықтан жасамайды.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша «Нұр Отан» партиясы 2015 – 2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасын әзірледі. Осы бағдарламаға сәйкес және Халықаралық тәжірибенің талдауы көрсеткендей сыбайлас жемқорлықты азайтуға жасөпірімдермен жұмыс істеу, қоғамда адалдық, сатылмаушылық сияқты құндылықтарды насихаттаудың орны зор екенін ескеріп, осы факторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың сәтті іске асуының кепілі деп біліп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрарлық мәдениет пен мінез-құлық қалыптастыру жоспарланып, бірнеше жылдардан бері еліміздің ЖООда «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» атты әлеуметтік пән ретінде беріліп келеді.

Қоғам сыбайлас жемқорлықпен күрестегі рөліне анализ келесідей тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

-Қоғам жаңа жағдайларда билікке қарсы оппозициядан қоғамды оңтайлы өзгерістерге апаратын іс-шараларды қолдауға көшу қажет. Сонымен қатар, олар мемлекеттік және үкіметтік құжаттарға коррупцияға қарсылығы туралы сараптама жүргізу ісіне белсенді араласып, билік органдарының қызметінің жариялылығын қамтамасыз ету құралына айналу қажет. Егер де билік органдарының кейбір өкілдері мемлекеттің коррупцияға қарсы саясатын орындауға немқұрайлық танытса, жариялылық құралдармен қоса оппозициялық әлеуетін қолданған тиімді.

-Мемлекеттік билік органдары арасында сыбайлас жемқорлықпен күресте тек мемлекеттің емес, қоғамның, сонымен қатар халықтың да азаматтық белсенділігі болу қажет. Мемлекет пен азаматтардың арасында ғана емес, азаматтық қоғам институттары мен халықтың арасында да нақты байланыс жоқтың қасы. Демократиялық үрдістерді дамыту, биліктің қоғам алдындағы ашықтығы мен есеп беру бастамашылығы бірінші кезекте азаматтық қоғам мен азаматтардан емес, билік органдарынан туындап отыр.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте азаматтық қоғам институттарын әлеуметтік желі технологиясы арқылы тартуға болады.

Ол үшін келесі іс-шаралардың жүзеге асуы тиімді:
- коррупциямен күресте тиімді құрал ретінде Электронды Үкіметтің артықшылығын

насихаттау;

-Үкіметтік емес ұйымдарды халықтың әлеуметтік қорғалмаған бөлігін ақпаратқа (соның ішінде электронды Үкіметке) тең қол жетімдігін қамтамасыз ету мақсатында компьютерлік сауаттылықты жоғарлату ісіне жұмылдыру;

- Қоғам өкілдері мен азаматтарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормативтік құқықтық актілер және олардың жобаларына сараптама жүргізуді оқытуды қарастыру;

- Қоғамдық-құқықтық технологияларды қолдану – қоғамдық бақылау мен қоғамдықтергеу. Оның тиімді механизмі ретінде ақпаратты тексеру, оны талдау, одан кейін жариялауды ұсынуға болады. Сыбайлас жемқорлық пен күрес мақсатында балама әдісті де қолдануға болады: тексерілген және құқықтық сараптамадан өткен ақпарат әуелі тиісті құзырлы органға тапсырылуға тиіс. Алайда олар бұл ақпараттың БАҚ-да жарияланатындығы туралы ескертілу қажет. Мұндай әдістің тиімділігі, біріншіден, қылмыскерлердің маңызды құжаттарды жойып жібермеуіне, екінші жағынан, құқық қорғау органдарының сыбайлас болмауына септігін тигізеді. Мұндағы басты кемшілік, азаматтық қоғам институттарының материалдық-техникалық базасының төмендігі.

Сондықтан, біздің пікірімізше, мемлекет мүлкін ұрлаған шенеуліктерді әшкерелеген үшін азаматтық қоғам институттарына көлемді сыйақы төлеу заңмен бекітілсе. Бұл қаражат негізінде сыбайлас жемқорлықпен күресте жаңа технологияларды қолдануға, кәсіби мамандарды тартуға мүмкіндік беререді.

Сонымен қатар қоғамның белсенділігін арттыру үшін:

- орта мектептерде, ЖОО да кеңінен дамытып, арнайы Орталықтар құруды ұсынамыз. Мұнда адам құқықтары, құқықтық білім, азаматтық қоғам, әлеуметтік серіктестік, сыбайлас жемқорлықтың алдыналу тақырыптары арнайы оқытылса. –шетелдердің үздік тәжірибесін қолдануды ұсынамыз. Мысалы, Сингапур елі сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең «таза» мемлекеттердің қатарында. Сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне жақын мемлекеттік органдардың жұмыс істеу әдіс-тәсілдерін басқару жүйесіндегі «әлсіз тұстарын» айқындау мақсатында зерттейді. Егер жемқорлық әрекеттерін тудыратын жағдайлар табылса, Бюро бұл органдардың басшыларына тиісті шараларды қолдануды ұсынады. Финляндияда ешқашан сыбайлас жемқорлық туралы арнайы заң немесе оны қадағалайтын арнайы органдар құрылмаған. Мұнда БАҚ азаматтық бақылаудың тиімді құралы рөлін атқарады және сыбайлас жемқорлық туралы фактілерді толығымен жария етіп отырады. Бұл ел өкіметі БАҚна үнемі назар аударып, жауап қайтарып отырады. Сыбайлас жемқорлықпен күресте Жапондық тәжірибе арнайы заң болудың қажет еместігін дәлелдейді. 2001 жылдан бастап Жапонияда «Ақпаратты жарияету» туралы Заң күшіне еніп, кезкелген азаматқа үкіметтегі ресми ақпаратқа қолжетімділік кепілетілген. Егер үкімет бірсе бептер мен ақпаратты беруге қарсы болса, азаматтар Бақылау жөніндегі Кеңеске апелляция беруге құқылы. Осының арқасында қоғамдық топтар бірнеше коррупциялық қылмыстарды ашуға көмектесті. Қорытакеле, коррупцияға қарсы іс-қимылда билік өкілдері қоғамның және азаматтардың белсене қатысуын ынталандыру қажет. Сонымен қатар, халықтың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда, коррупциямен күрес мәселесінде халық пен билікті жақындатуды мемлекет емес, қоғамның белсенділік танытқаны тиімді деп есептейміз. Сондықтан барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының сыбайлас жемқорлық пен күресу азаматтық борышы және міндеті деп білу керек.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Электрондық ресурс: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000839_Әділет Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі
2. Ағыбаев А. Сыбайлас жемқорлықпен күрес – мемлекетіміздің дамуына қосылған үлес. Заң. 2012, №7, 17 б.)
3. Россия на новом переломе: страх и тревоги / под ред. Горшкова М. К., Петухова В.В. М., 2009. С.24

4. Кабанов П.А. Основные формы взаимодействия институтов гражданского общества с органами власти в сфере противодействия коррупции/ П.А. Кабанов // Инновации в государстве и праве России: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Ниж. Новгород, 14-15 апр. 2011 г./ Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. -Н. Новгород, 2011. - С. 388-392
5. Электрондық ресурс: веб-сайт BNews.kz «www.bnews.kz».
6. Пустовалова И.Н. Формирование правосознания - основное условие деинституализации коррупционных отношений [Электронный ресурс]. Режим доступа: [http:// www.advokat-natarius.ru/s27](http://www.advokat-natarius.ru/s27) (дата обращения: 19.05.2013).
7. Ибрагимова Е.М., Хамдеев А.Р. Сущность понятия антикоррупционная культура и ее функции // Современные проблемы науки и образования. 2013, № 3; URL: www.science-education.ru/109-9329 (дата обращения: 23.11.2015).

Аннотация: В данной статье автор описывая проведение в стране множество мероприятий по профилактике и предупреждению коррупционных правонарушений, определяет важную роль общества, обосновывает необходимость взаимодействия государственных органов и общества в борьбе с коррупцией. Автор в качестве основных причин слабого участия граждан и НПО или неэффективного участия в предупредительных мероприятиях антикоррупционного характера, называет такие как бессилие и недееспособность общества, не достаточное развитие в стране журналистского расследования. Автор в качестве одного из путей называет формирование антикоррупционной культуры. Описывая важность развития психологических аспектов антикоррупционной культуры автор называет ее основные признаки. На основе изучения практики участия общества в борьбе и предупреждении коррупции, автором предлагаются пути совершенствования их взаимодействия государственными органами.

Abstract: In this article, the author describes the conduct of many activities in the country for the prevention and prevention of corruption offenses, defines the important role of society, substantiates the need for interaction between government bodies and society in the fight against corruption. The author as the main reasons for the weak participation of citizens and NGOs or ineffective participation in preventive measures of an anti-corruption nature, calls such as impotence and incapacity of society, insufficient development of journalistic investigation in the country. The author calls the formation of an anti-corruption culture as one of the ways. Describing the importance of developing the psychological aspects of the anti-corruption culture, the author calls its main features. Based on the study of the practice of public participation in the fight and the prevention of corruption, the author suggests ways to improve their interaction with state bodies.